

דרושים

1224567

1224567

הגאון מהר"מ ו' חביב זצ"ל בעמח"ס „כפות תמרים”

דרוש לפ' אמור לחג הסוכות ש. התליב *

נושא: למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי וכו'.

מודעת זאת בעיני כל חכם לב כי הגם כי טעם הסוכה מבואר הוא בכתוב כדכתיב בסוכות תשבו כי בסוכות הושבתי, עוד יש לאלוה מילין¹) כאשר נבאר. מקודם נעמוד במאי דאיפליגו תנאי בת"כ ומייתי לה בגמ' סוכה דף י"א תניא כי בסוכות הושבתי, ענני כבוד היו, דברי ר' אליעזר, ר' עקיבא אומר סוכות ממש עשו להם, ואיכא למידק במאי קמיפלגי.

ואפשר משום דלמ"ד ענני כבוד היו הנה ראינו שהיו ד' עננים כמ"ש רש"י בפ' בהעלותך מסוק וענן ה' עליהם יומם, ופרש"י שם בשם הספרי ז' עננים כתובים במסעיהם וכו' יע"ש, והז' הם: וענן ה' עליהם דפ' בהעלותך, ועננך עומד עליהם, ובעמוד ענן אתה הולך בפ' שלח, ובהאריך הענן בפ' בהעלותך, ובהעלות הענן, ואם לא יעלה הענן, כי ענן ה' על המשכן בפ' פקודי²), וז"ל הרא"ם ולא ידעתי למה בחר אלה הו' יותר משאר עננים הכתובים שם, באופן דלמ"ד ענני כבוד היו קשה טובא. [ועוד קשה] ומה פי' ואחד מלמטה דקאמר שמורה שענן אחד היה למטה מרגליהם ואם הדבר כן מדוע לא צוותה התורה לעשות בסוכה אחד מלמעלה ואחד מלמטה וד' מד' רוחותיה מאחר שהסוכה אינה אלא דוגמת העננים שהיו מסבבים את ישראל מלמעלה ומלמטה ומד' רוחותיהם וכו'.

ואמנם לקו' הרא"ם ז"ל דעננים טובא כתיבי בקרא לפי הרשום בזכרוננו דמפרשים אחרונים³) מתרצים דלא חשיב אלא ענן דכתיב בקרא לענין מחודש, אבל כפילא דקראי דכופל הענין לבאר כהנהו י"א עננים דפרשת בהעלותך חשיבי להו כחד ענין ובכך לא נשאר רק ז' עננים.

ואמנם קושית הרא"ם ז"ל הב' קשיא טובא, ובפרט דאין אנו עושים רמז לענני כבוד רק בסיכוך שיהיה גידולו מן הארץ ואינו מקבל טומאה, אמנם הדפנות כשרות מכל דבר

(*) ההערות בשו"ת מהה"ג ר' יוסף משה שניאורסון שליט"א, תשו"ח להרב חיים יצחק פרוש הי"ו שהעביר לידינו מאמר זה שקיבל מבית הספרים הלאומי ועל סיועו בעריכת ההערות.

(1) אם אפשר להוסיף טעם כשמפורש כבר טעם בכתוב מבואר בדדשת רבינו פ' חקת (בכת"י).
(2) כ"ה גירסתינו בספרי וכן גרס הרא"ם והגר"א, ולהגר"א ז"ל גי' אחרת, ולהנצי"ב עוד גי' אחרת מדעתו.

(3) א"י למי הכוונה, אבל גם במהר"ל בגור ארי' תירץ כן כדברי רבינו בסמוך, אלא שאח"כ דחה תירוץ זה משום שנמצא בקרא עוד פעם מוכר ענן בענין מחודש.

כדתנן וכולן כשרות לדפנות⁴, וג"ל כשנדקדק מ"ט צונו הקב"ה סוכות ז' ימים אי משום זכר לענני כבוד ביום אחד סגי, אלא דהקב"ה רצה לרמוז לנו ז' עננים בעשותינו סוכות ז' ימים כל יום נגד ענן⁵, וזה יראה רמז במש"ה בסוכות תשבו ז' ימים וכו', דיש לדקדק דמאי שנא דסוכות הראשונים חסרים ולית מלא אלא האחרון כי בסוכות הושבתי וכו'⁶ כמ"ש בסוכה דף ו' ע"ב, ויראה דקרא ה"ק בסכת תשבו דהיינו רמז לסכך שהוא רמז לענני כבוד תשבו ז' ימים, וטעם היות חג זה ז' ימים היינו למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי ולפיכך נכתב סוכות זה האחרון מלא וא"ו דהוא"ו הוא ששה והתיבה עצמה היא סוכה א', הרי הם ז' סוכות לרמז ז' עננים באופן דה"ק בסכת חסר תשבו שבעת ימים, והטעם של ז' ימים היינו למען ידעו דורותיכם כי בסוכות — דהיינו ז' עננים, הושבתי את בני ישראל ז'. עי"ל דמשום דלמ"ד ענני כבוד היו יש להקשות למה צוה ה' לעשות זכר להטבת זו יותר מהשאר, דהרי ג' מתנות טובות נתן לנו הקב"ה במדבר מן וענני כבוד והבאר⁷. ובשלמא למ"ד סוכות ממש היו נחא קצת דאע"ג דלכו"ע יש להקשות אם סוכות ממש היו מה היה נס דהוצרכו לעשות זכר לנס ההוא, כבר כתב בספר קרבן אהרן דהנס היה כאומ' בהוציא אותם מארץ מצרים, כי עם אשר יצאו באופן שיצאו היה מן הראוי שיפחדו משבת בסוכות, אלא שבהיות השגחתו יתברך עליהם היו יושבים בסוכות ולא בערי מבצר מבלי פחד כלל⁸.

- (4) בחלקת יואב סי' כ"ז הביא מהמרדכי דלר' יאשיה דס"ל דחמתה מרובה מצילתה פוסל גם מחמת הדפנות ה"ה דבעי שיהיה הדפנות מדבר שאינו מקבל טומאה. ובחלק"י תלה זה בהפלוגתא אי סוכות הוא זכר לענני כבוד וכיון דענני כבוד היו מכל צד דינם כהסכך יע"ש, אבל יקשה לפמ"ש המלבי"ם (ויקרא כ"ג מ"ג) שמבואר במבילתא דלר"י ולרבי דאמרי שתי עננים או ד' היו ס"ל דסוכות ממש היו הרי דלא תלו דינו של ר"י בזה אי ענני כבוד היו, ועי' בשפת אמת לדף י"א שהביא שמא"ו דרק פסולי דרבנן כשרים לדפנות כמבואר בירושלמי, והשפ"א מקשה דזה רק לר"י אבל הרי לא קיי"ל כר"י, וגם גירסתינו בהירושלמי איננה כמו שהיתה לפני האו"ו.
- (5) וכיכ בבית אלהים להמבי"ט שער היסודות פרק ל"ו.
- (6) והח"א כתב דמתחלה כתוב בסכת חסר וכאן בסוכות הושבתי כתיב מלא, אלא להורות ב' מיני סוכות שישבו א' סוכות של ענני כבוד וא' סוכות ממש וכו' יע"ש.
- (7) ולפ"ז מבואר סברת המ"ד סוכות ממש דס"ל דלא היו עננים אלא שתיים או ד', (עיין הערה 4), וא"כ אין רמז משבעת ימי החג להעננים. ומפשוטו של מקרא אין להוכיח שיש לדייק שקאי על ענני כבוד כמ"ש הרא"ם בפ' אמור, ויש לדייק איפכא כמ"ש בקרבן אהרן שם לדחות דברי הרא"ם.

(8) וכן הקשה באלשיך ובבית אלהים ובב"ח ועי' בבני ישכר לסוכות שהאריך בזה.

(9) והב"ח סי' תרכ"ה כתב דלמ"ד ענני כבוד היו מפרש הקרא בהוציאם ממצרים לזכור כל הניסים והנסלאות שעשה עמהם תיכף ליציאתם ממצרים וכמ"ש וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן

באופן דאנו עושים לזכר הגס הזה דסוכות ממש היו, וא"ש דכיון דלא מצינו שום זכות נתייחס לשיבתם בסוכות הללו אלא בחסדו יתברך, הדבר נאות לעשות זכר לנס ההוא, משא"כ ג' מתנות טובות דבזכות משה אהרן ומרים הם באים, אמנם למ"ד זכר לענני כבוד יקשה. למה זה נצטוונו לעשות זכר לעננים ולא זכר לבאר ומן, וכמדומה לי שראיתי במ' דניסוך המים בחג רמז לזכרון הבאר, וזכרון למן אני אומר דהיה במה שאנו מקריבין ס"א עשרון ביי"ט ראשון¹⁰, (ר"ל עם הכולל הם ס"א, אבל קשה דבמוסף החג לא יש אלא ז"ן עשרון, ט"ל עשרון לפרים וד' לאילים ויו"ד לכבשים, סך הכל ז"ן בג', לכן נ"ל שצ"ל ג"ט והם הז"ן הנזכר, וב' עשרונים מב' תמידין ועם הכולל הם ס', יהודה כולי וג'). והמן היה ס' אמות גובהו כדאיתא ביומא דף ע"ז ע"א.

אך מה שיש לדקדק בזה, למה היה הזמן הזה מיוחד למזכרת הגס הזה של ענני כבוד, כי מהראוי היה בניסן שהוא זמן יציאת מצרים כמ"ש בהוציא אותם מארץ מצרים, ובשלמא למ"ד סוכות ממש הטעם הוא לפי שבזמן החורף דרך להסתופף בצל קורה ובאותו זמן עשו הסוכות ממש כמ"ש הראב"ע והרמב"ן ז"ל, אלא למ"ד ענני כבוד קשיא¹², אך לפי מה שראיתי בספר לבנת הספיר שבעון העגל נסתלקו ענני כבוד וחזרו בזכות אהרן כמשו"ל, והיתה חזרתם אחר שנצטוו במשכן ונזדרזו בה ומרע"ה ירד למחרת יוה"כ וצוה על המשכן כמשו"ל ונדבת המשכן הובאה בב' בקרים כדדרשינן והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר, א"כ ביום י"ד בתשרי העבירו קול במחנה אל יעשו עוד למלאכת הקודש ולכן ביום ט"ו שכבר שלמו המעשים שזכו לענני כבוד, ולכן מצות סוכה בט"ו בתשרי¹³, ולפ"ז א"ש מ"ט אין אנו עושין זכר

וגו', ונזכור עם זה גם שאר נפלאותיו המן והבאר, ולמען ידעו קאי לזכור כל נפלאות השם בהוציאם ממצרים, אבל למ"ד סוכות ממש אין בזה זכר ליי"מ, וא"כ למען ידעו קאי על נס ישיבת סוכה לבד, ועי' בט"ו שמפרש לאידך גיסא, ועי' בקרבן אהרן שעפ"י פירוש נראה מלשון התורת כהנים כהט"ו יע"ש.

10 אפשר דהאחד הנוסף רומז כיון דאחר שירד ס' אמה היה מתגבר ועולה עד שרואין אותו כל מלכי מזרח ומערב ע"ש ובתוס' יוה"כ ד"ה שאלו, ואולי ס"א נוטריקון ס' אמות.

11 לשון המשנה (מנחות ק"ג:) שכן מצינו שהציבור מביא ביו"ט הראשון של תג שחל להיות בשבת שישים ואחד וא"כ דברי רבינו כפשטם, ואפשר דר"י כולי (ההגה"ה מר"י כולי נראה שהוא ממשפחת ר' יעקב כולי בן בתו של רבינו, המו"ל ספריו של רבינו והמשנה למלך) רצה למצוא גם ביו"ט א' שחל להיות בחול, אמנם אפשר כיון דהמשנה לא מנתה אלא המנחות הנבללות ביחד וא"כ בחול אינם אלא ג"ט, אבל אם נצרף החביתין דלא נכלל עם השאר הרי ס'.

12 וכ"כ הב"ח לתרץ דלמה הקשה הטור קושיא זו רק למ"ד ענני כבוד היו, והט"ו תי' באופן אחר.

13 וכ"כ הגר"א שיר השירים א' ד'.

למן ובאר רק לענני כבוד, משום דמן ובאר לא פסקו מהם לעולם¹⁴) כיון דהם מזונות האדם והם דברים הכרחיים, אמנם ענני כבוד דהיה להם ופסקו מהם וקבל הקב"ה תשובתם וחזרה עטרה ליושנם, ע"כ אנו עושים זכר לנס הזה בחודש הזה למען ילמוד הבעל תשובה לשוב בכל לבו ובכל נפשו לה' אלוהיו ולא יחסר ממנו כל טוב שהיה מקדם¹⁵). ובוה שכתבתי בשם ספר לבנת הספיר הביאו בספר יפה עינים הוקשה לי דהכתיב נחמיה ט' אף כי עשו להם עגל מסכה וכו' עמוד הענן לא סר מעליהם¹⁶).

עוד אז"ל הביאו הילקוט (פ' אמור תרנג) אר"א בר מרום למה אנו עושים סוכה אחר יוה"כ, לומר לך שכן אתה מוצא בראש השנה הקב"ה יושב בדיון על באי העולם, וביוה"כ הוא חותם את הדין, שמא יצא דינם של ישראל לגלות, וע"כ עושין סוכה וגולין מבתיהם, והקב"ה מעלה עליהן כאלו גלו לבבל שנאמר וכו', ופי' ביד יוסף ויפה עינים, דהכוונה דאע"ג דטעם הסוכות מבואר בכתוב זכר לענני כבוד כדכתיב כי בסוכות וכו', מ"מ ק"ל למה זה צונו לעשות חג הסוכות בחודש הזה, בניסן הזה לן למעבד ותי' וכו', ונ"ל דבעל המאמר ס"ל דסוכות ממש היו וכיון דסוכות ממש היו הרי הם גולים ומטולטלים, ומהו זה שצונו זכר לנס הזה בזה"ו דהגלות והטלטול אינו אלא לחטאים בנפשותם, אבל עתה אחר יוה"כ שכבר נתכפרו מה להם עם הגלות והטלטול הרי אין להם שום חטא ועון כי היום הוא ראשון לחשבון עונות, ותי' דה' צונו לעשות כן אחר יוה"כ משום דשמא נגזר עלינו גלות ע"כ עושים הסוכה וגולים מבתיהם לסוכה והקב"ה מעלה עליהם כאלו גלו לבבל וכו'.

ובס' יד יוסף הקשה למה גלו לבבל ולא כפרה הסוכה על הגלות, והשיב דאפשר דזה כיון מש"ה נחמיה ח' וימצאו כתוב בתורה אשר צוה ה' ביד משה אשר ישבו בני ישראל בסוכות וכו', ודייק הרב מאי בחודש השביעי, ותו מאי וימצאו וכו' ובתריה כתוב כי לא עשו מימי יהושע ו' גון וכו' דאיך אפשר לומר דלא עשו¹⁷), והשיב דודאי עשו הסוכות בימי יהושע אבל לא דייקו לדעת למה זה צונו לעשות סוכות בחודש הו' זכר

14) ובשמות רבה מ"א א ולא עוד אלא שהיו נוטלין מן המן ומקריבין לפני עכו"ם שנאמר וכו' ותזר ויורד ביום האחר הוי לך ה' הצדקה.

15) ועי' בתוס' יוה"כ פ"ו ד"ה אמר ר"ל והובא בשפ"א עה"ת סוכות תר"מ אי בעל תשובה חוזר למדריגה כמקדם.

16) ובבבבדר רבה כ"ט אלא אפי' באוהה שעה לא זו מחיבתן לזה להן ענני כבוד, ואולי י"ל דבוה יהי' תלוי מתלוקת התנאים אי ענני כבוד היו או סוכות ממש, דמ"ד ענני כבוד ס"ל שנסתלקו וחזרו כט"ו תשרי לכן באה מצות סוכה לזמן הזה, אבל מ"ד סוכות ממש ס"ל דלא נסתלקו כלל א"כ מדהוקבעה המצוה לתשרי ולא לניסן ע"כ דסוכות ממש כנ"ל, והמדרש הזה דקאמר דלא נסתלקו כלל קאי למ"ד סוכות ממש.

17) כמו שהק' בגמ' ערכין (לב:) ועי' בכורי מאמר ג' ס"ג ובמלבי"ם.

לענני כבוד, בחודש ניסן היה לנו לעשות והיה להם לתת אל לבם דה' צונו לעשותם בחודש הזה אחר יוה"כ שאם ח"ו נגזר עליהם גלות שיהרהרו בתשובה ויעתירו לה' שיצא גלות הסוכה כנגד גלותם, אמנם בעלותם עם עזרא דינקו ואשכחו הך מרגניתא, וז"א וימצא כתוב בתורה וכו' כלומר שמצאו טעם למה זה נצטוו לעשות סוכה בחודש השביעי ובכן עשו כל הקהל השבים מן השבי סוכות כלומר כדי שיהיו שבים מן השבי ויכופר גלותם עם הסוכה ובכוונה זו לא עשו סוכה מימות יהושע ו' נון כי נשתכחו ת"ש הלכות וטעמי התורה עד עתה.

ולי יראה דמש"ה וימצאו כתוב בתורה וכו' כמ"ש בת"כ כל האזרח בישראל ישבו בסוכות, בסכת של כל דבר ודבר שהרי הדין גותן שלא תהא סוכה אלא מד' מינין וכו', והכי איתא בגמ' דידן דף ל"ז (בגמ' נראה דדריש לה מרישיה דקרא¹⁸), ויראה דמימות יהושע עד עזרא היו סוברים כר"י דסוכה אינה נודגת אלא מד' מינין שבלולב והיה תחלתו להחמיר וסופו להקל, דכיון דלא היו מוצאים מד' מינים לסוכות לצורך כל ישראל אשר היו כחול הים מתוך כך היו מתבטלים הרבה מן העם לעשות סוכות, אמנם כשעלה עזרא מבבל ודייק להם ממש"ה ישבו בסוכות לרמוז בסוכות של דבר ודבר, והו' מה שמצאו עתה חידוש זה בכתוב, וזש"א וימצאו כתוב בתורה וכו' אשר ישבו וכו', דקשיא אמאי נקט שמצאו סיפיה דקרא ד"ישבו בסוכות", רישיה הול"ל וימצאו כתוב בתורה בסוכות תשבו שבעת ימים ומהו זה דלא כתוב דמצאו אלא סיפיה דקרא, אלא הוא אשר דברתי דהם היו סוברים תחלה כר"י דאין עושין סוכה רק מד' מינים ומצאו "ישבו בסוכות" יתירה¹⁹). למדרש דסוכה הוי מכל דבר, ובכן העבירו קול בכל עריהם צאו ההר והביאו עלי זית וכו' כלומר שיביאו מכל המינים, וזש"א אח"כ ויעשו כל הקהל סוכות וכו', דכיון דנתחדש הלכה דסוכה נעשית מכל דבר עשו סוכות וישבו בהם, דמתחלה שלא היו עושים רק מד' מינים היו עושים אותם קטנות וקצרות ומתוך כך לא היו יושבים בהם, אבל עתה עשו סוכות מרווחים וישבו בהם, א"נ עשו סוכות וישבו בכל מין סוכות שמוצאים עשויות כגון סוכת גנב"ך ורקב"ש, וז"א ויעשו כל הקהל סוכות וישבו בסוכות מ"מ מכל דבר כי לא עשו כן מימות יהושע ו' נון כן בני ישראל, כלומר כי לא עשו בסוכות הללו אלא מד' מינים כר"י, ובכן לא היו מספיקין להם אמנם דנתחדשה הלכה דסוכה נעשית מכל מין שהיה ועשו הקהל סוכות והיה להם שמחה גדולה²⁰).

18) ורבינו בכפ"ת כתב דהגמ' כהת"כ ס"ל אלא דמהאי ישבו בסכת יתירה ילפינן כללא דכל דין שאתה דן תחלתו להחמיר וסופו להקל אינו דין.

19) דהרי כבר נאמר בסכת תשבו שבעת ימים וז"ל די שיאמר כל האזרח בישראל.

20) דמ"י היד יוסף ויפ"ע קיימא אטעמא דקרא דסוכות מצותה בחודש השביעי ולרבינו פ"י זה יתכן רק למ"ד סוכות ממש ומ"ד צנני בבוד ישרש כרבינו (וכ"כ במלבי"ם).

אמנם בעיקר פלוגתא דח"א ענני כבוד היו וח"א סוכות ממש היו, איכא למידק מאי בינייהו, ובפרט כי ראינו כי הרב הטורים (ריש הלכות סוכה) כתב: „להורות לנו כי הסוכה הם זכר לענני כבוד”, וגם הרב קבעה בשלחנו הטהור הלא דבר הוא, ובמה דנשיב לזה יתבארו הכתובים הנז' באופן אחר, ויראה דנ"מ טובא, והענין כההיא דאמרינן בפרק הישן דף כ"ז ע"ב חניא ר"א אומר כשם שאין אדם יוצא ידי חובתו ביו"ט הראשון של חג בלולבו של חבירו וכו', ולחכמים אדם יוצא ידי חובתו בסוכתו של חבירו דכתיב כל האזרח בישראל ישבו בסוכות מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת וכו', אבל שאולה כתיב כל האזרח ופרש"י כל האזרח ישבו בסוכות כתיב דמשמע וכו' יע"ש, ומה שיש לפלפל בלשון רש"י יעויין בתוס' והר"ן וכוונת דבריהם עיין בהריב"ש סי' שמ"ז²¹), ואין כאן מקום לתאריך רק דרך כלל דסוכה שאולה ושל שותפין היא פלוגתא דתנאי דלחכמים כשירה וכן הלכה, ובדברי הריב"ש נתבאר דמקצת חברים נסתפקו בסוכת השותפין אם כשרה אם לאו, דדילמא לא ריבה הכתוב אלא סוכה שאולה אבל דשותפין לא, והראה פנים לומר כן והריב"ש הסכים לדעת האומר דכשריבה הכתוב כל האזרח בישראל ריבה הכתוב הכל סוכה דשותפין והשאולה²²), ויראה דזה תלוי בהך פלוגתא דלמ"ד דענני כבוד היו א"כ כל ישראל היו יושבים בסוכה אחת, דפשיטא דסוכה אחת של עננים היה לכל ישראל²³), וא"כ סוכת השותפין ושאולה כשרה, ולמ"ד סוכות ממש סוכת השותפין אינה כשירה, וא"ת לפ"ז דהרי ר"א פוסל כאן סוכת השותפין²⁴), א"כ לפ"ז ס"ל סוכות ממש היו ואנן חזינן דבפ"ק דסוכה אמרינן דר"א ס"ל ענני כבוד היו ור"ע ס"ל סוכות ממש היו, דע לך דהגירסא

(21) ועיין רשב"ש סי' ח' וחוס' ר' פרץ.

(22) מחלוקת הראשונים בדין קנייני השותף בחלק חבירו ובדין קנייני השואל בחפץ המושאל ואיזה מהן עדיף, ועי' בחי' תת"ס (ל"א) ושלחי סוכה, והצורך בדין בעלות בסוכה עי' מג"ח מצוה שכ"ה ראב"י מילואים סי' כ"ה ס"ק ל"ג ומקור חיים סי' תמ"ח ס"ק ט' וחלקת יואב סי' כ"ז דס"ל דלא צריך, ולעומתם ס"ל להלבוש סי' תרל"ז דכן צריך וכן משמע מהב"י בהביאו תשו' הריב"ש, ובביאורי הגר"א סי' תרל"ז, וח"א קמ"ו סע' מ"ב, ובש"ע הרב שם, ובכפ"ת ובחת"ס שם שס"ל כן ומפרש כן את דברי הכפ"ת וכן פי' החלק"י, אולם ערוך לנר מפרש דהכפ"ת ס"ל דלא צריך אבל מהערל"ג בעצמו משמע דס"ל דכן צריך, ובאחיעזר ח"ב סי' י"ז מפרש דהערל"ג מסופק בזה, ועי' הגהות מהרש"ם על הש"ס.

(23) ועי' בפמ"ג (א"א, סי' תרכ"ה) שנדחק לפרש גם למ"ד ענני כבוד היו יחיד לכאור"א.

(24) והנה כמו שנחלקו הראשונים בד' חכמים דמכשרי שאולה מה דין השותפין, כן מצינו פלוגתא בהיפוך לדעת ר"א דפוסל השאולה איך הדין של שותפות, ורבינו בספרו כפ"ת (סוכה לו :) ס"ל כהמהרש"א לדעת התוס' דאף ר"א מכשיר שותפין וצ"ע.

מהופכת בת"כ²⁵), ובהכי ניתא דפסקינן כר"ע²⁶), באופן דנ"מ לומר ענני כבוד היו לאשמעינן הך דרשא והך דינא דאמרון והכי קאמר קרא כל האזרח בישראל ישבו בסוכות דהיינו כל ישראל בסוכה אחת למען ידעו דורותיכם כי בסוכות של ענני כבוד הושבתי וכו', וכדדרשי לה רבנן מהך קרא דכל האזרח דאתא לריבויי סוכה שאולה ושל שותפין כדאמרן.

ועפ"ז אפשר דדין זה הוא דנתחדש בימי עזרא, דמימות יהושע עד עזרא היו סוברים כר"א דסוכת שותפין ושאולה פסולה אמנם בימי עזרא אשכחו מרגניתא ודייקו היטב יתורא דקרא דכל האזרח ישבו בסוכות דאתא למישרי סוכת השותפין ושאולה, וזהו וימצא כתוב וכו' דמייתי דמצאו סיפיה דקרא אלמא משמע דדרשא היא הנמצאת אתם לחידוש, וע"כ הכריזו בכל עריהם צאו ההר והביאו וכו' כלומר דהכריזו להם בלשון רבים שיעשו סוכות בשותפות, כי דייקו ואשכחו דהכתוב מתיר להם סוכת השותפין והשאולה, וספר הכתוב כי ויצאו העם וכו', ויש לדייק דהיל"ל ויעשו סוכות ומאי "להם", אלא כיון דשמעו הלכה זו דנתחדשה להם משום חבת המצוה כל אחד היה עושה בגגו ובחצרו לצורך אחרים להזמינם ולשמוח עמהם, וזש"א בתריה ויעשו כל הקהל וכו', כלומר דמלבד דכולם עשו סוכות לעצמם היו הולכים ויושבים בסוכות חביריהם לשמוח עמהם כאשר הורה להם עזרא, ולבחינה זו הוא מש"ה כי לא עשו מימי (עזרא) [יהושע] וכו' דבאותו היום נתחדשו ההל' דסוכת שותפין ושאולה כשרה ודו"ק²⁷).

א"נ י"ל דנ"מ לדעת אם ענני כבוד היו מההיא דאמרינן פרק הישן דף כ"ח. ת"ר אזרח זה אזרח, האזרח להוציא את הנשים ופריך והתניא האזרח לרבות את הנשים וכו' אלמא אזרח גברי משמע, אמר רבא הלכתא ניגהו ואסמכינהו רבנן אקראי וכו', וביבין שמועה דף ק"ב הקשה אמאי לא משני כהתיא דאמרינן במרובה דף ע"ז דהכא מענייניה דקרא והכא מעניינה דקרא, דהכא בסוכות הו"א למדרש יתורה דה"א²⁸) דהאזרח לרבות נשים, דלשתוק מגיה ואנן ידעינן נשים (עי' תוס' פרק לולב וערבה דף מ"ג ע"א ד"ה הראשון יע"ש, יאודה כוליה) או מתשבו כעין תדורו או דיליף ט"ו ט"ו מחג המצות, וא"כ ע"כ ה' דהאזרח למעט נשים והכא ביוהכ"פ הואיל ומיעט רחמנא לתוספת עינוי מעונש ומאזהרה לא נחייבו

25) ובמלבי"ם שם רצה להוכיח מפלוגתא בדיני סוכה מהי הגירסא הנכונה ולא הכריע, אמנם בתורת חסד סי' ל' הוכיח שגירסת החו"כ עיקר וכן הגירסא במכילתא וע"ש שהאריך בעניינים אלו.

26) ועי' בתוס' ביכורים לביכורי יעקב סי' תרכ"ה ובערוגת הבושם אר"ח סי' קפ"ז.

27) ומ"ד סוכות ממש וממילא סוכת השותפין פסולה כנ"ל, צ"ל דס"ל או כהיד יוסף או כדפי' לעיל דנתחדש שנעשית מכל מין.

28) וקאי בשיטת רש"י, דאלו לר"ח וריטב"א קו' הגמ' במשמעות אורח אי כולל נשים ולא איתורא דה', ועי' מלבי"ם.

נשים כלל, קמ"ל, וא"כ קשה אמאי איצטריך לומר דסוכה הלכתא היא דנשים פטורות יע"ש מה שתירץ.

ולעדין כשנדקדק בגמ' והשתא דאמרת סוכה הלכתא, קרא למה לי וכו' סד"א האזרח בישראל אמר רחמנא ולא את הגרים, וקשה דלישתוק ממיעוטא דבישראל ולא יצטרך לרבות הגרים בה"א דהאזרח, ונ"ל דהאזרח דישראל אתא למיעוטי עבדים דפטורין מסוכה; כדתנן בריש הישן, דמסברא בין נשים בין עבדים היו חייבים בסוכה ועבדים נתמעטו מתיבת האזרח ונשים מהלכתא, ⁽²⁹⁾ והשתא ה"א יתירה דהאזרח ע"כ אתי לרבות את הגרים דטפי עדיף לומר דכולהו יתירא ה"א דהאזרח אתי לרבות ⁽³⁰⁾ משנאמר דחד הוי לרבות חד למעט והכא מענייניה דקרא והכא מענייניה דקרא, אמנם אכתי קשיא למאי איצטריך לרבות את הגרים וכי לאו דין ישראל יש להם ככל התורה ⁽³¹⁾. ע"כ נראה דמאן דדרש ה"א דהאזרח לרבות גרים היינו משום דקרא יהיב טעמא למען ידעו וכו' וסבר דענני כבוד היו, ואז"ל דהגרים לא היו תחת ענני כבוד, וכיון דכן סד"א דפטורים כיון דלא הוו באותו נס קמ"ל, לפ"ז מ"ש בגמ' סד"א בישראל אמר רחמנא ולא את הגרים לאו מתיבת דישראל הוה ממעטינן להו אלא מטעמיה דקרא כדכתיב, ומ"ד סוכות ממש היו צ"ל דיתורא דה' דהאזרח אתא למעט נשים, וגבי יוה"כ דרשינן לרבות הנשים, והכא מענייניה דקרא והכא מענייניה דקרא ולית ליה דנשים פטורות מסוכה מהלכתא מסוכה, ובטעמא דגרים חייבים בסוכה ⁽³²⁾ עין בספר יד יוסף יע"ש.

ואיך שיהיה למדנו דנ"מ טובא לדעת אם הסוכות היו מענני כבוד או מסוכות ממש סוכת השותפין ושאלה, אי"נ למידק ה' דהאזרח, אבל אין לפרש לענין הסכך דבעינן שיהיה גידולו מן הארץ ואינו מקבל טומאה, נ"מ דלמ"ד דענני כבוד היו ילפינן מואד יעלה מן הארץ דליהוי דומיא דעננים, דהא אפי' למ"ד סוכות ממש אמרינן בגמ' דף י"א אין מסככין אלא בדבר שגידולו מן הארץ ואינו מקבל טומאה, ואמרינן בגמ' דנפקא ליה ממש"ת ס"פ ראה חג הסוכות תעשה לך וכו' באספך מגרנך ומיקבך בפסולת גורן ויקב הכתוב מדבר. באופן דלכולהו תנאי בעינן גידולו מן הארץ ואינו מקבל טומאה ⁽³³⁾.

(29) ועיין שד"ח כללים מערכת ע"ן כלל ל' ל"א דלאו לכל מילי ילפינן לה.

(30) ואע"ג דמצינו ה' פעמים לרבות ופעמים למעט כבהגה' של הר"י כולי, מיהו הכא דה' דהאזרח קיימין, ועי' מלבי"ם.

(31) ועי' בשו"ת חזון נחום סי' פ"ט בביאור דבר זה למה הוצרכו בכמה מקומות לרבות גרים והרי חשובים כישראלים, ובברכ"י (תר"מ) ותגהות מהרש"ם עהש"ס כאן.

(32) חזון למ"ד ענני כבוד היו ולא היו באותו נס.

(33) ובציון ירושלים על הירושלמי (פ"ק ה"ה) ובתורת חסד הנ"ל כתבו דבתוס' (י"ב : ד"ה באניצי) העלו דלא שייך למילף מפסולת גורן ויקב לפסול בדבר המטמא רק בנגעים ע"ש, אבל אם ילפינן מואד יעלה גם המטמא בנגעים פסול.

. ובכן קשה במ"ש רש"י כאן. פ' זו, כי בסוכות הושבתי עניי כבוד היר, ובפרשת ראה פ' באספך בומן האסיף שאתה מכניס לבית פירות הקיץ. ד"א באספך מגרנך ומיקרבך למד שמסכבין את הסוכה בפסולת גורן ויקב. וקשה דודאי עיקר דרשא היינו מ"ש בלשון שני, דמ"ש בלשון (רש"י) [ראשון] כבר נפקא לן מדכתיב בפרשת אמור באספכם את תבואת הארץ³⁴ וא"כ עיקר דרשא ללשון ב' ללמד לענין הסכך, ותימא דכיון דרש"י פ' דעניי כבוד היו לא איצטריך לן דרשא דגורן ויקב לסיכוך כדמוכח בגמ' ³⁵). וי"ל דלעולם רש"י ס"ל כמ"ד עניי כבוד היו אלא משום דאיכא פלוגתא בעניי כבוד עצמם אם הם מן הארץ או מן השמים כדאיתא בירושלמי פ"ק דסוכה ובמ"ר פ' י"ג וע"ש ביפה מראה וביפה תואר, משה כתב דסיכוך נפקא לן מדכתיב באספך מגרנך ומיקרבך, ולמ"ד דעניי כבוד היו [מהארץ] יאמר דקרא דבאספך אתא לרמוז מ"ט צונו ה' לעשות הסוכות בחודש הזה אם הם זכר לסוכות או לעניי כבוד, ולעיל פ' ³⁶).

ועוד נוסף דכיון דעיקר טעמא דסוכה היא לומר צא מדירת קבע ושב בדירת עראי, הרמוזה הוא יפה בחודש הזה, דבשלמא בחודש גיסן כי הוא אחרית השנה לא שייך למעבד כל הני כי ממילא האדם הוא נכנע ועיניו תלויות לשמים שבועות חוקות קציר ישמר לנו ³⁷), אמנם עתה כי ביתו מלאה כל טוב באספך מגרנך יש מקום לאדם להתגאות ולאכול ולשתות ע"כ נצטוונו בחודש הזה לעשות הסוכות לרמוז שיהביל כל ענייני העוה"ז ויוצא מן הבית להראות שכמעט אינו מושל בכל אשר לו ובעל הבית בחוץ ע"פ השדה ועוזב לאחרים חילו ³⁸) ע"ד אותו מעשה דאיתא בקמא (דף נ' ע"ב)... ועיין [בדרשות] הראנ"ח דף קכ"ד וקמ"ה [פרשת אמור], ובפרט במה שתקנו לקרות קהלת למען יסתכל האדם בעומק אמריו בהראותו גנות העולם כמ"ש הרב פיג"ו בבינה לעתים דרוש ט"ז, גם יסתכל בדיני הסוכה כמ"ש הר"י משה אלשיך פ' אמור דף קצ"ח.

וגם טעם שנקרא זה חג ה' [אך בחמשה עשר יום לחודש השביעי וכו'] תחוגו את חג ה' — בויקרא כ"ג ל"ט] מה שלא מצינו בשום חג, שנקרא אלא פסח לה', אבל זה הוא חג ה' ממש דהקב"ה שמח עמנו בחג הזה כי אנו טהורים מכל טומאה ועון, וע"כ

34) וכן הקשה בחיי אדם כלל קמ"ו סי' ח' למה לן שני לימודים דתג הסוכות הוא בומן האסיף. ועי' משך חכמה פ' אמור מש"כ לתרץ.

35) וכן הקשה בתורת חסד שם ועי' בהגר"א ריש סי' תרכ"ה.

36) כנראה הכוונה דלפי מה שסי' לעיל אז למ"ד סוכות ממש מובן למה נקבע התג לחודש תשרי, משא"כ למ"ד עניי כבוד, ולכן אם ה"י נאמר בתורה רק קרא אחד באספכם את תבואת הארץ אר"א דמזה הוכחה דסוכות ממש היו ולכן התג לתשרי, ולזה בא הקרא השני של באספך וכו' לתורות דבין אם הוא זכר לסוכות או לעניי כבוד זמנו בתשרי.

37) לשון הקרא בירמיה ה'.

38) וזה טעם הרשב"ם, וברמב"ן טעם נוסף וז"ל: והנה צוה בתחלת ימות וזמנה דזכרון י"מ בחודשו ובמועדו וצוה בזכרון הנס הקיים הנעשה להם כל ימי עמידתם במדבר בתחילת ימות הגשמים.

צינו ה' בנטילת ד' מינים שבלולב, דבשאר ימות השנה בחטאו האדם גורם פירוד ח"ו באותיות ה' אבל עתה כי כל העולם חזרו בתשובה ונתכפרו מיחדים אותיות ה', וע"כ צריכים אנו לקחת ד' מינים הללו ביחד כמ"ש בב"י סי' תרנ"א חלום הר"ם ריקאנטי ופותרו יע"ש³⁹). ולפ"ז א"ש היותם ד', כנגד אותיות ה' כמ"ש המקובלים, ע"כ החג הזה יקרא חג ה' והשמחה תהיה בו יתברך ממש, כי ע"כ בחג זה היו עושים שמחת השואבה ששואבים ממש רוח הקודש, ומ"ש בסוכה פ' תחליל [נ"ג]. על רשב"ג ועיקר שם בהראנ"ח דף קצ"ז [פ' בלק].

ולהיות כי החג הזה עולה על כולם כי חג ה' הוא והיינו זוכים בו לרוח הקודש, ע"כ יראה דתקנו לומר⁴⁰) המזמור הזה בסוכות כאיל תערוג על אפיקי מים כן נפשי תערוג אליך אלהים וכו', ויש לדקדק דהיל"ל כאילה תערוג או כאיל יערוג⁴¹), אלא יובן ע"פ מ"ש ז"ל והביאו רש"י ז"ל דהאילה רחמה צר הרבה כזכר, וכשכורעת לילד עורגת להקב"ה ומזמין לה נחש וכו', נמצא לפ"ז מפני היות רחמה צר כזכר אנו מכנים אותה לזכר, עוד אז"ל כי היא חסידה שבחיות ובזמן שהחיות צמאות מתקבצות אצלה ומכנסת קרניה בארץ ועורגת להקב"ה וקורע לה את התהום וכו', נמצא דיש לה ב' ערוגות אחד לצרת עצמה ואחד לצרת אחרים למים, ורמז לנו הכתוב חסידותם דכשם שעורגת מלב ומנפש על צרתה כשכורעת לילד כן עורגת על אפיקי מים לצרת אחרים, ע"ד מ"ש הראנ"ח הלא משנאין וכו' ומש"ה בקנאו את קנאתי וכו', וז"א כאיל תערוג כלומר כאותה עריגה שעורגת על שהיא דומה לאיל שרחמה צר ואינה יכולה לילד כן תערוג על אפיקי מים בעד צרת אחרים, ואמר המשורר כי כמו כן אירע לו, וחש"א כן נפשי תערוג וכו', כלומר שעורג בעד השכינה כאלו היה לעצמו ממש.

א"נ אפשר דחסידות האילה הוא זה דאף בשעת לידתה אם יבואו אליה החיות שתערוג בעדם על המים מנחת צרתה ועורגת בעד אחרים, וז"א כאיל תערוג כלומר אף שהאילה היא בזמן צרתה שרחמה צר כאיל, אם יבואו אליה החיות תערוג על אפיקי מים לצרכם

39) ה"ר מנחם מרקנטי כתב בפ' אמר צריך לסמוך האתרוג עם שאר המינים שלא להפריד מן הבנין, וסוד זה נגלה אלי בחלום בליל י"ט הא' של חג הסוכות בהתאכסן אצלי חסיד אחד אשכנזי שמו הרב ר' יצחק ראיתי בחלום שהיה כותב השם יו"ד ה"א מרחיק הה"א אחרונה מן הג' אותיות הראשונות, ואמרתי לו מה זה עשית, והשיב כך נוהגים במקומינו ואני מחיתי בו וכתבתי אותו שלם, ואשתומם על המראה ואין מבין, למחר בעת נטילת לולב ראיתי שלא היה מנענע רק הלולב ומינו בלא אתרוג והבנתי פתרון חלומי וחזר בו, ורו"ל רמזו סוד זה במקרא בויקרא רבה אמר שם פרי עץ הדר זה הקב"ה וכו' וענף עץ עבות וכו' וערבי נחל זה הקב"ה שנאמר סולו לרוכב בערבות, תראה שכל המינים האלו רומזים בשי"ת עכ"ל.

40) כן מנהג הספרדים.

41) קושיא זו הובאה ברש"י ורבינו מתוך דיוק זה גם לפי המדרש הזה.

ומנחת צרתה בעד צרת אחרים, כמו כן נפשי תערוג אליך וכו', הא כיצד דהנה אני בגלות הזה צמאה נפשי וכו' ואעפ"כ איני בוכה על צרתי, אלא מחשיב צרתי בצמאון הזה, אבל צרת השכינה גבר עלי, כי היתה לי דמעתי וכו', כלומר כי על חילול ה' וצרת השכינה אני בוכה תמיד יומם ולילה בעבור מה שאומרים לי איה אלוהך, ואיני בוכה ביום לבד אלא אף שאינם אומרים אלי איה אלוהיך אלא ביום אני בוכה יומם ולילה, וכ"כ אני בוכה עד שהדמעה היתה לי לשבעה במקום לחם⁴²).

א"נ כאיל תערוג רמז דכמות צעקתה כאילה זו דאירע לה ב' צרות בבת אחת כגון שהיא מקשה לילד וצמאה למים ומן הראוי היה שתערוג על צער הלידה שהיא יותר סכנה מהצמא, ואפ"ה מנחת צרת הלידה ועורגת על צער המים, וז"ל כאיל תערוג כלומר כאילה זו שיש לה צער לידה שנדמית איל ואפ"ה תערוג על אפיקי מים שהיא צרה קטנה, כן נפשי תערוג וכו', הא כיצד יש לי ב' צרות דצמאה נפשי וכו' דהיינו צרת החרבן שאיני יכול לראות את פניו שאני בגלות, ואפ"ה אינו עורגת על זה אלא על צרת מזונותי והיתה לי דמעתי וכו', כלומר דמעתי ותפלתי היא על חוסר הלחם, ולא די לערוג על חוסר הלחם דאותה שעה, אלא אפי' שיש לי מזונות דאותה שעה אני עורגת שיהי' לי לחם יומם ולילה, ואע"ג דהרי זה מקטני אמנה⁴³), מ"מ דמעתי על חוסר הלחם הוא ע"י אמור כל היום איה אלהיך ואיני רואה השגחתו עלי⁴⁴).

א"נ צמאה נפשי וכו' כלומר לשעבר צמאה נפשי לאמור מתי אכוא כי שמא יקבעו ר"ה בשבת נמצא יום א' של חג בשבת ואין עולת ראייה וחגיגה דוחה שבת ועיי' דיבור תוס' ר"פ לולב וערבה⁴⁵) ומ"ש הראג"ח דף קכ"ה, אבל עכשיו לא מיבעיא דאין לי שמחה זו אפי' שמחה זוטרתי שיש עתה במה משמחן בגלות ביין, ועיי' מ"ש הרמב"ם סוף הל' יו"ט⁴⁶), ומ"ש עליו הב"י אין לי שמחה זו, דהיתה לי דמעתי וכו' כלומר על חוסר הלחם. א"נ הרי אמרו לא יעורר אדם על מתו קודם לרגל ל' יום משום עולי רגלים שלא יוציאו המעות בהספד, ועתה על צרת החרבן היתה לי דמעתי ופזרתי מעותי ולא נשאר לי כ"א

42) עי' ברש"י, ורד"ק פירש והדמעה תמידה לי ביום ובלילה כמו המאכל כלומר אין יום שלא אבכה פעמיים.

43) כדאמרינן בסוטה מח: כל מי שיש לו פת בסלו ואומר מה אוכל למחר אינו אלא מקטני אמנה.

44) עי' רד"ק.

45) עי' בכפ"ת שם שלרבינו גירסא אחרת שם דגם נפק"מ לענין שלמי שמחה שאין יוצאים אם נשחטו מעי"ט, וא"כ כשחל בשבת אין שלמי שמחה.

46) ברמב"ם פ"ו הי"ח והאנשים אוכלים בשר ושוחים יין, ובב"י סי' תקכ"ט כתב ויש לתמוה על הרמב"ם למה הצריך שיאכלו בשר וישתו יין דהא בברייתא קתני דבזמן הזה אין שמחה אלא ביין ומשמע דביין סגי בלא בשר ע"כ. ועי' מה שכתב רבינו בכפ"ת לסוכה מ"ב ליישב קושית הב"י.

2234547

לחם יומם ולילה בלבד מחמת מה שפזרתי בספדנין באמור אלי כל היום וכו'. א"נ ליל א' של חג צמאה נפשי לומר מתי ינץ החמה ואראה. עכשיו היתה לי דמיתי במקום הלחם יומם ולילה באמור אלי כל היום אפי' ביום היכן הוא שתראה. אלה אזכרה וכו' כי אעבור בסך וכו' כלומר כשאני זוכר מה שהיה לי תשפך עלי נפשי בזוכרי מידי עלותי בית ה' בסך עצום מישראל⁴⁷) וגם אותם הקטנים המרבים שיכול לאחוז ביד אביו ולעלות ברגליו אדרם עד בית אלהים וכו'⁴⁸) והיה המון רב חוגג, כל אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי, וסיים בנחמה מה תשתוחחי וכו' הוחילי לאלהים וכו'.

47) ברשי' מפרש לשון חשבון סך בנ"א, ד"א לשון סכך כלומר בעגלות מכוסות.

48) ברשי' אזדה עמהם כמו מדדים עגלים וסייחים וכו' וחיבה זו משמשת כשתי חיבות אזדה עמהם.

2234547

2234547

2234547

2234547

הגאון ר' אברהם טיקטין זצ"ל בעמח"ס „פתח הבית” (דרוש לפ' ויחי*)

ילקוט ויחי (והוא ג"כ בגמ' רק קצת בשינוי לשון) ביקש יעקב לגלות הקץ לבניו שנאמר האספו ואגידה וכו' נסתלקה ממנו רה"ק. משל למלך שהי' לו עבד, נעשה העבד חולי, קרא לבניו וביקש לגלות להם היכן מונח האוני ודייתקי שלו, מיד נגלה עליו המלך כיון שהביט בו העבד אמר לו המלך לבניך קראת ולי אין אתה קורא, מיד אמר לבניו בבקשה ממכם כיבדו את המלך כאשר אנכי כבדתיו, כמו כן הנמשל מובן, ואמר לבניו האלקים אשר התהלכו אבותי לפניו וכו', היינו בבקשה כיבדו אותו כאשר וכו', מיד אמרו בניו ידענו מה שבלבך כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו וכו', מיד אמר בלחשיה ברוך שם כבוד וכו', יעויין שם היטב, הענין צריך ביאור, חדא, דאין המשל דומה לנמשל, דהרי יעקב ביקש לגלות קץ, היינו עת האחרונה של גאולה, ובמשל שרצה לגלות לבניו מקום הדייתקי וכו' אטו אם העבד לוקח דייתקי בלי אשר יתן לו רבו מי הוי משוחרר אם לא יכחוש ברבו ויאמר לו אתה נתת לי, וזה אינו בנמשל, גם ענין בבקשה וכו', גם מדוע אמר בלחשיה ועוד כהנה מה שיובן ממילא, וכבר כ' בזה בדרוש אחר, וכאן נפרש אי"ה באופן אחר.

נודע כי קיום עולם על חסד, ועיקר חסד שאינו מצפה לתשלום שכר, וע"ז אמרו ז"ל [זתר משפטים] איזה חסיד המתחסד עם קונו, היינו שאינו עושה ע"מ לקבל פרס, וזה נקרא מתחסד עם קונו כביכול, ובענין זה יש לפרש מה שאמר דוד [תהלים פ"ו] שמרה נפשי כי חסיד אני וכו', היינו כי העובד ומצפה לתשלום שכר וירא מעונש, שומר עצמו למאוד מיראתו, אולם מי שאין כוונתו לתשלום שכר ויראת עונש צריך שמירה יתירה, כי אין מתירא רק מאהבה, ומש"ה אמרו צריך יראה קודמת לאהבה, וכאשר ביארנו הרבה בדרוש אחר, לזה אמר שמרה נפשי, היינו סיוע דלעילא, כי חסיד אני זק"ל. וע"ז וכיוצא בזה נאמר ובו תדבק הדבק במדותיו, כמו שהוא כביכול עושה חסד חנם כמו כן אתה. וע"פ זה י"ל פ' הללו את ה' כל גויים שבחוהו כל האומים כי גבר עלינו חסדו ואמת ה' לעולם וכו', אשר קשה אם הקב"ה עושה עמנו חסד מה ישמחו האומות בזה, וכבר אמרנו במ"א... אכן לפי הנ"ל יראה, כי הרב העושה חסד עם עבדו אשר עשה מלאכתו ברמי, וקילקל יותר מאשר תיקן, ועם כל זה נותן לו שכר, אך אעפ"כ מראה לו כי קילקל מלאכתו, וזה הוא ג"כ חסד אמיתי, אך יש מי אשר הגדיל לעשות, כי לא יאמר כלל כי קלקל מעשהו ונותן לו שכרו, אשר הרואה יחשוב כי בשכרו הוא בא, זה פלא גדול, והנה הקב"ה עושה עמנו חסד למחול עונותינו, ונודע אשר הקב"ה התנה תנאי עם מעשה בראשית, אם יקבלו ישראל את התורה מוטב, ואם לאו אחזיר אתכם לתוהו ובוהו, והנה י"ל כי אם

(*) נמסר ע"י הרה"ג ר' רפאל רייכמן שליט"א.